

GÖÇ VE TURİZM İLİŞKİSİ: KARS İÇİN TEORİK BİR ANALİZ

Bu çalışma, 16-17 Mart 2017'de Kars Sarıkamış'ta gerçekleştirilen **Sarıkamış Kış Turizmi Çalıştayı**'nda yazarın sözlü olarak sunduğu bildirinin genişletilmiş halidir.

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi
KAÜ İİBF Dergisi Cilt,
8, Sayı 15, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 10.04.2017 *Yayına Kabul Tarihi: 11.05.2017*

Deniz ÖZYAKIŞIR
Yrd. Doç. Dr.
Kafkas Üniversitesi, İİBF
dozyakisir@gmail.com

ÖZ İnsanların herhangi bir sebeple yer değiştirmeleri kısaca göç kavramıyla kodlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında her ne kadar gerekçesi farklı olsa da turizm de bir çeşit göç formu olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle göç ve turizm kavramları birbirleriyle yakından ilişkilidir. Bu çalışmanın amacı göç-turizm ilişkisini Kars ili özelinde teorik olarak analiz etmektir. Yapılan analizde Kars'ın Batı illerine yoğun bir şekilde verdiği göçün ancak kentin turizm potansiyelinin harekete geçirilmesiyle durdurulabileceği vurgulanmıştır. Çünkü diğer sektörlerdeki geri kalmışlık göçün bizatihi kaynağını oluşturmaktadır. Bu yüzden Kars'ın sosyo-ekonomik gelişmesini sağlayacak olan, tarım ve hayvancılıktan ziyade turizm sektörüdür. Bu sektörün canlanması beraberinde diğer sektörlerin de gelişmesini sağlayacaktır. Çünkü turist sayısındaki artış, konaklama, ulaşım, yöresel ürün ticareti vb. alanlarda ciddi bir ekonomik canlılık yaratacaktır. Sonuç olarak alternatif turizmdeki gelişmelere bağlı olarak Kars'ın kış turizmi başta olmak üzere diğer turizm alanlarında sahip olduğu potansiyeli harekete geçirmesi, göçü önemli ölçüde durduracaktır.

Anahtar kelimeler: Kars, turizm, göç.

JEL kodları: Z32, L83, R23

Alanı: İktisat

Türü: Derleme

DOI:10.9775/kauibfd.2017.008

Atıfta bulunmak için: Özyakışır, D. (2017). Göç ve turizm ilişkisi: Kars için teorik bir analiz, *KAÜİİBFD* 8(15), 151-170.

THE RELATIONSHIP BETWEEN MIGRATION AND TOURISM: A THEORETICAL ANALYSIS FOR KARS

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
The Journal of KAU IIBF
Vol. 8, Issue 15, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 10.04.2017

Accepted Date: 11.05.2017

Deniz ÖZYAKIŞIR
Assist. Prof. Dr.
Kafkas University
Faculty of Economics
and Administrative
Sciences
dozyakisir@gmail.com

ABSTRACT The movement of people from one place to another is briefly coded by the concept of migration. From this point of view, although the reason is different, tourism is considered as a form of immigration as well. For this reason immigration and tourism concepts are closely related to each other. The aim of this study is to analyze the relationship between migration and tourism theoretically in the province of Kars. It is emphasized, by the analysis that was carried out, that the intense migration from Kars to western cities can only be stopped by activating the tourism potential of the city. Because the backwardness of other sectors constitutes the source of their own. Therefore, agriculture and animal husbandry are not the sectors that provide the socio-economic development of Kars but tourism. The revitalization of this sector will also enable other sectors to develop as well. Because the increase in the number of tourists, would create economic dynamism in accommodation, transportation, local product trade, etc. As a result, depending on the developments in alternative tourism, it is important to stop immigration by putting Kars into potential action especially in winter tourism, and other tourism areas as well.

Keywords: Kars, tourism, migration.

Jel codes: Z32, L83, R23

Scope: Economics

Type: Review

Cite this Paper: Özyakışır, D. (2017). The relationship between migration and tourism: A theoretical analysis for Kars, *KAUJEASF* 8(15), 151-170.

1. GİRİŞ

Göç kavramı, kabaca bir yerden başka bir yere doğru yer değiştirme eylemi olarak tanımlanmaktadır. Oysa bu kavramsal tanımlama elbette ki göçü tam olarak açıklayamamaktadır. Çünkü göç; sosyo-ekonomik temelli olmakla birlikte pek çok değişkenin ve aktörün rol oynadığı çok nedenselli ve boyutlu bir süreçtir. Bu süreç aynı zamanda mekan, zaman ve iradi-gayri iradi olmak üzere farklı eksenlerde şekillenmekte ve bu bağlamda iç göç, dış göç, zorunlu göç ve gönüllü göç gibi kategorik ayrımlara tabi tutulmaktadır. Buradan hareketle milli sınırlar boyunca gerçekleşen yer değiştirme hareketleri iç göç, milli sınırların dışına doğru olan yer değiştirme hareketleri ise dış göç veya uluslararası göç şeklinde tanımlanmaktadır.

Göç olgusu esasında bir yerleşim yerindeki nüfus dağılımını etkilediği için bu yönüyle turizm kavramıyla yakından ilişkilendirilmektedir. Zira her ne kadar göçten farklı özellik ve gerekçeler taşısa da turizm de bir çeşit geçici göç niteliğinde ele alınabilmektedir. Dolayısıyla göç ve turizm kavramları birbirini etkileyen ve birbirinden beslenen iki olgu olarak son dönemlerde akademik literatürde de ilgi duyulan konular arasında yer almaya başlamıştır. Bu çalışmanın amacı göç ve turizm ilişkisini Kars ilinin göç ve turizm göstergeleri bağlamında analiz etmektir. Çalışma, teorik bir araştırma özelliğinde olup Kars iline ait turizm ve göç verilerinin derlenmesi ve bu ilişkiye dair ilgili literatürün taranmasıyla oluşturulmuştur. Araştırmaya sadece Kars'ın dahil edilmesi ve tablolarda ise Kars kalesi ziyareti sayılarına (kayıtlar tutulmadığı için) yer verilmemesi araştırmanın kısıtları arasındadır. TÜİK tarafından iller arası iç göç verileri 2008 ve sonrası dönem için yayınlandığından dolayı Kars'a ait göç verilerinin bu dönemden itibaren verilmiş olması da araştırmanın bir diğer sınırlılığını oluşturmaktadır.

2. GÖÇ VE TURİZM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Türk Dil Kurumu sözlüğüne (2017) göre göç; toplumsal, politik ve iktisadi gerekçelerle insanların veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye veya bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitmesi, taşınması, hicret etmesi veya muhaceret şeklinde tanımlanmaktadır. Fakat göç olgusu; sosyolojiden coğrafyaya, tarihten ekonomiye kadar pek çok bilim dalının ilgi alanına girdiği için her bilim dalı kendi penceresinden bir tanımlama geliştirmiştir (Kurt, 2006, s.150). Bu tanımlardan bazılarına göre göç;

- ✓ İnsanların bir yerden başka bir yere taşınması veya yer değiştirmesidir (Martin & Zürcher, 2008, s.3).
- ✓ Grupların veya insanların bireysel olarak politik ve coğrafik sınırların ötesine yani yeni yaşam merkezlerine doğru olan hareketlerinin ifadesidir (Marshall, 1999, s.685).

- ✓ Bir yerleşim biriminden, gruptan veya belli bir siyasal sınırı olan toprak parçasından başka bir birime doğru, kısmen sürekli, birey veya kitle hareketidir (Demir & Acar, 2005, s.170).
- ✓ İnsanların bir yerden başka bir yere olan hareketidir yani homo sapiens var olduğu sürece, onun üyelerinin çatışmalardan ve afetlerden korunmak için veya yiyecek aramak için gerçekleştirdikleri eylemdir (Vargas-Lundiu, Lanly, Villarreal, & Osorio, 2008, s.8).
- ✓ Bir ülke veya toplumdaki ekonomi-politik, sosyo-kültürel, iç ve dış istikrar ile bağlantılı olarak yaşanan dinamik bir süreçtir (Güllülü, Karabulut & Polat, 2007, s.3).
- ✓ Belli bir coğrafya üzerindeki nüfusun yer değiştirme eylemidir (Kearney, 1996, s.374).
- ✓ Kalıcı veya yarı kalıcı bir şekilde nüfusun yer değiştirmesidir (Lee, 1996, s.16).
- ✓ Genellikle idari sınırlar üzerinde gerçekleşen ve ikametın kalıcı veya geçici olarak değiştirildiği bir eylemdir (Wood, 1994, s.607).

Yukarıdaki çerçeveden hareketle, göçü; ister iradi veya gayri iradi olsun, sosyo-kültürel, ekonomi-politik ve toplumsal-çevresel faktörlerin etkisiyle daha iyi bir yaşam sürmek adına belli bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine kalıcı veya geçici olarak yapılan yer değiştirme eylemleri (Özyakışır, 2013, s.5) olarak tanımlayabiliriz. Göçle yakın ilişkisi olan turizm kavramı da içerik itibariyle göçle benzerlik göstermekte fakat kendine özgü bazı noktalarda göçten ayrılmaktadır.

Turizm, insanların boş zamanlarını değerlendirmek ya da rekreasyon (dinlenme, eğlenme, yenilenme) amacıyla seyahat etmeleri, bu seyahatleri ve geçici süreyle konaklamaları sonucu ortaya çıkan olaylar ve etkileşimler bütünü (Çelik, 2016, s.8) olarak tanımlanabilir. Günümüzde birçok ülke için ekonomik bir enstrümana dönüşen turizm, insanların eğlence, dinlenme, görme-tanım gibi amaçlarla buldukları yerleşim yerlerinden başka yerlere gitmesi hatta bunun da ötesinde sosyo-kültürel ve ekonomik olarak da iletişim içinde olmaları (Oktayer, Susam, & Çak, 2007, s.13) şeklinde de tanımlanmaktadır. Turizm her ne kadar otel, deniz, kum ve güneş gibi sınırlı bir çerçevede algılansa da bundan daha fazla anlam ifade etmekte ve kış turizmi, inanç turizmi, doğa turizmi, sağlık ve termal turizmi, spor turizmi, av turizmi, kongre turizmi vb. alternatif turizm kategorilerine ayrılmaktadır.

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO), turizmi ekonomik ve sosyal bir olgu olarak tarif etmekte ve on yıllar boyunca, turizmin

dünyadaki en hızlı büyüyen ekonomik sektörlerden biri olma yolunda gelişip çeşitlendiğine ve kalkınmayla olan sıkı bağlantısına vurgu yapmaktadır. Bu anlamda turizm sosyo-ekonomik ilerleme için anahtar bir rol oynamaktadır. Bugün, turizmin iş hacmi, petrol ihracatının, gıda ürünlerinin veya otomobillerin fiyatına eşit hatta daha da yüksek olduğu da dile getirilmektedir. Dolayısıyla uluslararası ticaretin en önemli oyuncularından biri haline gelen turizm, aynı zamanda birçok gelişmekte olan ülke için ana gelir kaynaklarından birini temsil etmektedir (UNWTO, 2017). Ülke ekonomileri için önemli bir gelir kaynağı olan turizm sektörü, uluslararası ticaretteki gelişmeler ve yaşam standartlarındaki iyileşmelerle beraber insanların turistik faaliyetlere yönelmelerine de ön ayak olmuştur. Bu yüzden özellikle tarihi ve doğal güzellikler bakımından zengin olan ülkelerin kalkınmalarında adeta bir lokomotif görevi görmüştür (Çeken, Ateşoğlu & Dalgın, 2008, s.73). Son dönemlerde bu konuda ortaya çıkan literatüre bakıldığında turizmin ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğu yönünde bulguların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu etki özellikle az gelişmiş ekonomilerde ve turizm bakımından nispeten zengin olan ülkelerin ekonomik büyümelerinde net olarak görülmektedir (Değer, 2006, s.74,75).

3. GÖÇ VE TURİZM İLİŞKİSİ

Göç ve turizm ilişkisine dair çalışmaların çoğu her ne kadar anket ve nüfus sayımı verilerine dayansa da bu çalışmalar turizm aktiviteleri ile göç arasındaki ilişki hakkında geniş çıkarımlar sağlamaktadır (Kuentzel & Ramaswamy, 2005, s.21). Turizm, geçici bir uluslararası göç formu şeklinde nitelendirildiği için uluslararası göç hareketleri ile açıklanabilir. Bu anlamda göçle turizm arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu (Leitao & Shahbaz, 2012, s.45) söylemek mümkündür.

Göç ve turizm birbirinin hem sebebi hem de sonucu olabilecek iki önemli olgudur. Bu durumu aslında her iki olgunun da birbiriyle ne kadar iç içe olduğunu ve turizmin göçün bir formu olduğu ve/ya göçün bir çeşit turizm sayılabileceği şeklinde okumak mümkündür. Söz konusu ilişkinin ne kadar karmaşık ve iç içe olduğunu aşağıdaki ifadelerden anlayabiliriz. Buna göre;

- ✓ Turizmin gelişmesi göçü önler,
- ✓ Turistik bölgeler göç hareketlerinin çekim merkezidir,
- ✓ Göçün artması doğayı tahrip ettiği için turizmi baltalar,
- ✓ Göçün artması turistik faaliyetleri ve ticareti arttırır,
- ✓ Göç ve uluslararası ticaret turizmi teşvik eder,
- ✓ Turizmdeki gerileme tersine göçe yol açar.

Örneğin alternatif turizm, geleneksel turizmle nüfusun kıyı kesimlerine dengesiz ve sağlıksız bir şekilde yığılmasını önleyerek ülkenin

demografik yapısını istikrara kavuşturur ve istikrarsız göçlerin önüne geçmiş olur (Çelik, 2016, s. 8). Aynı şekilde kırsal turizm de göçü önleyici bir işleve sahiptir. Kırsal turizmin gelişmesiyle kırsal yörelerden kentsel bölgelere olan göçler önlenmektedir. Çünkü insanlar kırsal alanda geçimlerini sağlayamadıkları için, düşük olan gelirlerini yükseltmek için kente göç etmektedirler. Oysa kırsal turizm potansiyeli hem yöredeki ürün çeşitliliğine katkı sağlayarak kaynakların etkinliğini arttırmakta hem de bu kaynakların korunmasıyla turizm gelirlerinin artmasına imkan sağlamaktadır (Uçar, Uçar, Kurnaz, & Kurnaz, 2012, s.75-78). Özellikle büyük kentlere göç eden bireyler, kırsal turizm sayesinde belli dönemlerde, doğup büyüdükleri yerleri ziyaret ederek hem aile bağlarını güçlendirmekte hem de nostaljiyi yaşama fırsatı yakalayabilmektedirler (Uçar, Çeken & Ökten, 2017, s.91).

Öte yandan turizmden elde edilen gelirin göç gerekçelerini ortadan kaldıracak alanlara kanalize edilmesi halinde göç önemli ölçüde önlenmiş olur. Turizm sayesinde bir bölgede refah seviyesi yükselirse, istihdam imkanları artarsa, yol, su, ulaşım gibi altyapı sorunları çözümlerse kısaca insanların sosyo-ekonomik koşulları iyileşirse göç kararı alınması giderek zorlaşır. Aksi durumda bu alanlardaki olumsuzluklar göç kararının alınmasını hızlandıracaktır.

Turizmin bir çeşit “tüketim” olma özelliğinden kaynaklı olarak yerli ve yabancı turistlerin ziyaret ettikleri kırsal alanlarda konaklama, yeme-içme, çeşitli yöresel aktivitelere katılım, ulaşım, hediyelik eşya, yöresel ürün alışverişi gibi alanlarda yaptıkları harcamalar kırsalda yaşayan bireyler için önemli bir gelir kaynağı niteliğindedir. Ayrıca elde edilen kırsal turizm geliri yöredeki inşaat, tarım, sanayi vb. sektörleri de olumlu etkileyerek bu alanda çarpan etkisi yaratabilmektedir. Kısacası, kırsal turizm; kalkınma, yatırım, istihdam, altyapı, sosyal yapı, kültür, çevre gibi pek çok alanda olumlu etki yaratan bir endüstridir (Uçar, Çeken & Ökten, 2017, s.83-94). Bu alanlarda yaşanacak olumlu gelişmeler göç hareketlerinin engellenmesi açısından oldukça önemlidir.

Bu bağlamda turizm, ülkenin döviz rezervlerini yükselten, işsizliği düşüren, alt ve üst yapılarıdaki eksikliklerin giderilmesini sağlayan ve diğer sektörleri** etkileyen lokomotif bir sektördür. Bu yüzden turizme önem verilmeli ve bu konuda geleceğe dönük adımlar atılmalıdır. Çünkü turizmin ihmal edilmesi durumunda, ortaya çıkan işsizlik ve yerel esnafın geçim sıkıntısı, büyük kentlere göç edilmesiyle sonuçlanabilir (Tutar, Alpaslan, Tutar, & Erkan, 2013, s.25).

** Balıkçılık sektöründe satılan ürünlerin % 51’i, Gıda ve içecek sektöründe ise % 20’si turizm sektörüne yöneliktir. Aynı şekilde mobilya sektöründeki satışların % 14’ünün kaynağı turizmdir. (AKTOB, 2014, s.14).

Yukarıda belirtilen ifadelerden bir diğeri de turistik bölgelerin göçlerin çekim merkezi olduğudur. Örneğin Türkiye’de turizm yatırımlarının önemli bölümünün gerçekleştiği Antalya ili, turizm sektöründeki büyüme ve gelişmeye paralel olarak sürekli göç almaktadır. Fakat göç, katma değer sağlamak suretiyle bir ilin ekonomisini canlandırabilmekle birlikte, tersine var olan sosyo-ekonomik, doğal ve kültürel değerleri tahrip ederek kenti yaşanmaz hale de getirebilir. Bu anlamda Antalya’nın birincil geçim kaynağının turizm olduğu göz önüne alındığında, aşırı göçten dolayı ortaya çıkan asayiş olayları, aşırı betonlaşma ve doğal çevre tahribatının uzun vadede turizmi baltalayabileceğini ve geriletebileceğini söylemek mümkündür. Bu durumun vahameti Antalya için hazırlanan ve “Antalya’yı Saran Kanser: Göç” başlıklı raporda “Hiç kimse, kentin varoşlarındaki gecekonduları, kentin ortasında yeşil alan olarak mezarlıktan başka her yerin beton kulelerle dolduğunu, kentin varoşlarında kış aylarında gözle görülebilir, nefesle alınabilir kalitesiz kömür ve oto lastiği yakmadan kaynaklanan hava kirliliğini, asayiş olaylarındaki artışı, oto trafiğini, asfaltsız, kaldırımsız, alt yapısız yolları, hiç kimse her yıl yeni okullar yapılmasına rağmen okulların sınıflarında artan öğrenci sayısını görmemezlikten gelemes. Artık, Antalya’da gelen göçle kanser başlamış veya başlamak üzere” ifadeleriyle dile getirilmiştir (ATSO, 2007, s.8-10). Özetle; çevre kirliliği ve tahribatı, doğal kaynakların bilinçsiz kullanımı ve turizmi baltalaması gibi bir dizi olumsuzluk göçün sonuçları arasında yerini almaktadır (Öztürk, 2007, s.258). Çünkü göç bazı durumlarda turizmin gelişmesini sağlarken bazen de bizzat turizmi baltalayan bir soruna dönüşebilmektedir.

Bu olumsuz yönlerine rağmen göç olgusu Türkiye-Almanya örneğinde olduğu gibi turistik faaliyetleri ve ticareti arttırma potansiyeli taşımaktadır. Nitekim Türklerin Almanya’ya göç etmeleriyle başlayan süreçte bir arada yaşamının sonucu olarak ortaya çıkan sosyo-kültürel ilişkiler beraberinde Türkiye’ye yönelik turist akımlarını arttırmıştır (Uğuz, 2012, s.183). Bununla birlikte göç, ticaret ve turizm ilişkisine dair Eilat ve Einav (2004), Phakdisoth & Kim (2007), Mervar ve Payne (2007), Vogt (2008) ve Fischer (2007) tarafından yapılan çalışmalarla akademik anlamda hayli güçlü bir literatür ortaya çıkmıştır. Sözü edilen bu çalışmalarda göç ve uluslararası ticaretin turizmi teşvik ettiği ifade edilmekte ve göçlerin turist varışları üzerinde önemli bir etkisi olduğuna dikkat çekilmektedir (Leitao & Shahbaz, 2012, s.41).

Turizmde meydana gelen kötüye gidiş özellikle bu sektörde istihdam edilenler açısından gelir kaybı, yoksulluk ve işsizlik gibi ciddi olumsuzluklar yaratmaktadır. Örneğin bazı önemli turistik bölgelerde*** kötü geçen sezonlarda

*** “Manavgat turizm sezonunun beklenenden daha kötü gitmesinden dolayı turizm çalışanlarını etkiledi. Turizm sezonu bitiminde 5 ay işsiz kalan çalışanlar her yıl 7 aylık

insanlar bu sektörden uzaklaşmakta ve buralardan tersine göç hareketleri hızlanmaktadır.

Çünkü insanlar bu tür turistik bölgelere iş bulmak için göç etmektedirler. Fethiye’de yapılan bir saha araştırmasında göç eden kişilerin Fethiye’ye göç etme gerekçelerinin iş bulmak ve daha fazla para kazanmak olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca insanların ücret yeterliliği ve iş imkanlarının çok olmasından dolayı bu sektörde çalışmaktan memnun oldukları da görülmüştür. Kısacası, Fethiye’de turizmin yarattığı istihdam imkânlarının göç üzerinde önemli ölçüde etki ettiği sonucuna varılmıştır (Türkoğlu, 2011). Dolayısıyla turizm, sahip olduğu emek-yoğun sektör niteliğinden dolayı insan faktörüyle yakından ilişkili olup istihdam yaratmada etkin bir rol oynayabilmektedir. Bu nedenle bir ülkede turizm sektöründe meydana gelen gelişmeler, o ülkenin istihdam koşullarını iyileştirip daha fazla insanın iş bulmasına ve işsizlik sorununun çözümüne katkı sağlanmış olur (Çeken & Erdem, 2003).

Örneğin Türkiye’de 1983’te turizm sektöründe 218 bin kişi istihdam edilirken, sektörün gelişmesine bağlı olarak bugün yaklaşık 1.5 milyon kişi istihdam edilmektedir. Yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre; turizm sektöründe kaydedilen 1 birimlik olumlu gelişme, Türkiye ekonomisinde 2 birimlik canlanma yaratmaktadır. Turizm aynı zamanda yapılan girdi alımlarıyla ekonomideki 54 sektörü doğrudan etkileyerek yılda 26 milyar dolarlık bir ticaret ortaya çıkarmaktadır. Turizm bu açıdan, ekonomideki yaklaşık 60 ana sektör içerisinde, ekonomiye en fazla canlılık kazandıran 20.sektör olma özelliği taşımaktadır (AKTOB, 2014, s.13-14). Turizm sektörünün bu denli gelişmesi, diğer sektörlerde iş bulamayan kişilerin mevsimlik de olsa turistik bölgelere göç edip iş bulmalarını kolaylaştırmaktadır.

4. KARS'TA GÖÇ VE TURİZM İLİŞKİSİ

Kars, özellikle son on yıl içinde Türkiye’de göç veren illerin başında yer almaktadır. Mevcut sosyo-ekonomik göstergeler, kentin nüfus yapısını önemli ölçüde etkilemektedir. Eğitimden sağlığa, dış ticaretten turizme, tarımdan hayvancılığa birçok göstergede meydana gelen iyileşmeler nüfus yapısını olumlu etkilerken, tersi durumda ise olumsuz etkilemektedir. Aşağıdaki

çalışmayla banka kredi borçlarını, market, ev kiralarını ödüyorlardı. Ancak turizm sezonun çok kötü gitmesiyle birlikte iş başı yapmamış 35 binin üzerinde işsiz turizm çalışanları çaresizlik içerisinde tutunmaya çalışsa da umutlarını tükettikleri için Manavgat’tan göç etmeye başladılar. Sadece turizm çalışanları değil esnaf da işsizler ordusuna katılanlar arasında sayılıyor. Turizm bitti, Manavgat’tan göç başladı”. <https://manavgathaber.com/index.php/2016/05/04/turizm-bitti-manavgattan-goc-basladi/> (Erişim Tarihi:12.03.2017)

tabloya bu açıdan bakıldığında Kars'ın nüfusunun olumsuz etkilendiğini söylemek mümkündür.

Tablo 1: Kars'ın Nüfus ve Göç Durumu (2008-2016)

Yıl	Nüfusu	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
2008	312.128	8.855	17.726	-8.871	-28,421
2009	306.536	9.028	15.660	-6.632	-21,6353
2010	301.766	9.906	16.657	-6.751	-22,3716
2011	305.755	10.654	16.376	-5.722	-18,7143
2012	304.821	9.706	16.185	-6,479	-21,2551
2013	300.874	11.046	18.072	-7,026	-23,352
2014	296.466	10.280	20.020	-9,74	-32,8537
2015	292.660	11.328	19.809	-8,481	-28,979
2016	289.786	10.209	16.590	-6,381	-22,0197

Kaynak: TÜİK, ADNKS'den derlenerek araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Tabloya göre kentin nüfusu, 2008'den itibaren gözle görülür bir biçimde düşmüştür. Yıllar itibariyle nüfustaki bu azalma, göç olgusunun Kars açısından nasıl büyük bir soruna dönüştüğünü göstermektedir (Tablo 1). Net göç hızındaki yüksek oranlar Kars'ı Türkiye'deki diğer iller arasında ilk sıralara koymaktadır. İnsanlar kentin itici sosyo-ekonomik koşullarından kaçarak çekici faktörlere sahip Batıdaki illere göç etmektedirler. Bu iller Tablo 2'de sırasıyla verilmiştir.

Tablo 2: Kars'ın Göç Verdiği İlk 10 İl (2008-2016), '000 kişi

İstanbul	41931
Ankara	16831
İzmir	10477
Kocaeli	9490
Tekirdağ	6420
Bursa	6196
Erzurum	5612
Iğdır	3632
Eskişehir	2451
Manisa	2423

Kaynak: TÜİK, ADNKS'den derlenerek araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Tabloya göre Kars'tan göç edenler, sanayi ve ticaretin geliştiği, istihdam olanaklarının fazla olduğu İstanbul, Ankara, İzmir ve Kocaeli gibi büyük kentleri tercih etmektedirler. Kars'a sınır komşusu olan Erzurum ve Iğdır illeri de tabloda dikkat çekilmesi gereken iki ildir. Sınır kapısının açık

olduğu ve iklim şartlarının Kars'a göre nispeten iyi olduğu Iğdır, Kars'tan göç alırken Erzurum da özellikle sağlık alanındaki gelişmelerden dolayı göç almaktadır.

Kars'ın sağlık alanında Erzurum'a olan bağımlılığı ve hastaların Erzurum'a sevk edilmesinin rutin bir uygulamaya dönüşmesi beraberinde büyük miktarda ekonomik kaynağın da Erzurum'a transfer edilmesine yol açmaktadır. Zira her gün Kars- Erzurum seferi yapan otobüslerdeki yolcuların önemli bir bölümü Erzurum'daki hastanelere gitmekte ve bu kısa süreli gidişler yıllardır artan hızda devam etmektedir. Erzurum'da kalış süresine bağlı olarak zamanla kısa süreli göç hareketlerine dönüşme potansiyeli taşımaktadır. Öte yandan Kars'ın son iki yıldaki nüfus değişimine bakıldığında nüfustaki düşüşün neredeyse tamamının köylerde yaşandığı görülmektedir.

Tablo 3: Kars'ın Nüfus Değişimi ve Kentleşme Oranı, 2015-2016

İLÇE/İL	2015 TOP.	2016 TOP.	İL/İLÇE	İL/İLÇE	BELDE	BELDE	Kentleşme Oranı (%)
			MERKEZİ 2015 TOPLA M	MERKEZİ 2016 TOPLA M	/KÖY 2015 TOP.	/KÖY 2016 TOP.	
ARPAÇAY	18,156	17,728	2,87	2,893	15,286	14,835	16
DİĞOR	24,041	23,422	2,771	2,656	21,27	20,766	11
KAĞIZMAN	46,031	45,555	18,744	18,795	27,287	26,76	41
MERKEZ	112,26	113,559	81,742	82,975	30,518	30,584	73
SARIKAMIŞ	45,843	44,008	17,662	16,609	28,181	27,399	38
SELİM	24,204	23,712	5,143	5,201	19,061	18,511	22
SUSUZ	11,046	10,85	2,473	2,498	8,573	8,352	23
AKYAKA	11,079	10,952	1,929	1,901	9,15	9,051	17
KARS	292,66	289,786	133,334	133,528	159,326	156,258	46

Kaynak: TÜİK, 31.12.2016 tarihli ADNKS'den derlenerek araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 3'e göre Kars'ın il ve ilçe merkezinde nüfus 2016'da sadece 194 kişi artmasına rağmen belde ve köylerde 3068 kişi azaldığı için toplamda Kars nüfusu 2015'te 292,66 iken 2016'da 289,786'ya düşmüştür. Bu çarpıcı rakamlar Kars'ta köylerin yoğun bir şekilde göçe kaynaklık ettiğini göstermektedir. Zira 2016 belde ve köy nüfusunda bir önceki yıla göre Merkez ve Akyaka hariç hepsinde bir düşüş görülmüştür.

Çünkü ekonomik yapının yoğun olarak tarım ve hayvancılığa bağlı olduğu Kars'ta sanayinin yeterince gelişmemesi sonucu istihdam

yaratılamamakta, işsizlik artmakta ve buda insanların göç kararı almalarında etkili olmaktadır. Nitekim yapılan bir çalışmada Kars'tan göç etme gerekçelerinin ilk sırasında %87,6'lık bir oranla işsizlik ve yoksulluk gibi ekonomik sebeplerin yer aldığı görülmüştür (Özyakışır, 2013, s.167). Tarım ve hayvancılığın pazara değil de aile içi ekonomiye dönük yapıyor olması, sanayinin gelişmemesi gözleri, Kars'ın önemli bir potansiyeli olan turizm sektörüne çevirmektedir.

Kars, tarihi dokusu ve kimliğiyle; Ebul Hasan Harakani Türbesi, Sarıkamış Kayak Merkezi, Kuyucuk Kuş Gölü, Ani Ören Yeri, Fethiye Camisi, Kars Kalesi, On iki Havariler Kilisesi, Kars Tabyaları, Susuz Şelalesi, Kars Arkeoloji Müzesi ve kent merkezindeki Baltık mimarı tarzında yapılmış tarihi bina ve yapılarıyla muazzam bir turizm potansiyeline sahiptir. Kars'ın bu somut yapılarının yanı sıra Âşıklık, Dengbejlik, türkü, mani, ninni, ağıt, masal, efsane, tekerleme, çocuk oyunları gibi *somut olmayan zengin bir kültürel mirası*¹ da bulunmaktadır.

Fakat Kars'ın tanınırlığın yetersiz olması, sınır kenti olması hasebiyle uzak ve olumsuz güvenlik algısının olması, vasıflı insan kaynakları sorunu, işletme kapasitelerinin küçük olması, ulaşım ve alt yapıdaki yetersizlikleri gibi sorunlardan dolayı bu yüksek turizm potansiyelinden yeterince yararlanılamamaktadır (SERKA, 2015, s.58).

Kars'taki marka varlıklarının tanınırlığına dair yapılan bir araştırmanın bulgularına göre "*somut marka varlıklarının somut olmayan marka varlıklarına göre bilinirliği daha yüksektir, somut marka varlıklarından en bilinenleri Kars Kalesi ve kaşar peyniri iken somut olmayanların en bilineni Aşık geleneğidir. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde marka varlıkları eşsiz ama ulaşılamayan, saygın ama bilinmeyen ve enerjisi düşük olarak ortaya çıkmıştır*" (Yıldız & Baştürk, 2013, s.75).

Dolayısıyla hem tanınırlığın artırılması hem de bu potansiyelden yararlanmak için yerli ve yabancı turistlerin bu yapıları ziyaret etmeleri Kars ekonomisi ve turizmi açısından son derece önemlidir. Özellikle yabancı turistlerin sayıları ve kentte kalış süreleri çok önem arz etmektedir.

Yukarıda sayılan turistik yapılardan sadece Ani Ören Yeri ve Kars Müzesinin ziyaretçi sayıları kayıt altına alındığı için Tablo 4 sadece bu iki yapının ziyaretçi sayılarıyla sınırlıdır.

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: *Kars'ın Somut Olmayan Kültürel Mirası*, (Edit: Yılmaz Özkaya), Kars Valiliği Kültür Yayınları Dizisi:3, Kars 2011.

Tablo 4: Ani Ören Yeri ve Kars Müzesi Yerli-Yabancı Ziyaretçi Sayıları

YIL	ANİ ÖREN YERİ			KARS MÜZESİ		
	YERLİ	YABANCI	TOPLAM	YERLİ	YABANCI	TOPLAM
2000	1635	2816	4451	4501	1506	6007
2001	3854	4378	8232	3956	3855	7811
2002	3492	8150	11642	2270	2909	5179
2003	7350	5985	13335	2860	1160	4020
2004	5460	4110	9570	3330	1850	5180
2005	8870	4890	13760	4130	1230	5360
2006	6215	4555	10770	3555	1020	4575
2007	4821	5347	10168	0*	0*	0*
2008	5259	8402	13661	4982	1162	6144
2009	7520	5920	13440	5364	427	5791
2010	11005	12654	23659	7400	2665	10065
2011	9256	12204	21460	7114	4486	11600
2012	13258	10736	23994	7770	3817	11587
2013	13410	13220	26630	7947	3971	11918
2014	13274	10832	24106	6761	4250	11011
2015	15664	3511	19175	6583	889	7472
2016	39280	2402	41682	9673	381	10054
TOPLAM	169623	120112	289735	88196	35578	123774

Kaynak: Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verileri derlenerek araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. * Kars Müzesi teşhir, tanzim ve onarım çalışmaları sebebiyle 2007'de kapanmıştır.

Tabloya göre Ani Ören Yerini ziyaret eden yabancıların sayısı sadece 2010-2014 döneminde 10.000 bandının üzerine çıkmış, 2014 yılından itibaren ciddi oranda düşmüştür. Aynı dönemdeki yerli ziyaretçi sayısı da iki kattan daha fazla artmıştır.

Kars müzesi ise yerli ziyaretçiler tarafından her yıl düzenli olarak ziyaret edilmiş fakat son iki yıldır yabancı turist sayısındaki çarpıcı düşüş burada da görülmektedir. Kars'taki turizm işletme belgesine sahip tesislerde konaklayan ziyaretçi sayıları da Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Turizm İşletme Belgesi Tesislerde Konaklayan Ziyaretçi Sayıları

Yıl	KARS			SARIKAMIŞ		
	YERLİ	YABANCI	TOPLAM	YERLİ	YABANCI	TOPLAM
2010	51066	13523	64589	21919	3809	25728
2011	65573	14774	80347	12833	4463	17296
2012	70333	12587	82920	13013	1103	14116
2013	79364	8916	88280	8669	583	9252
2014	72113	13747	85860	12263	827	13090
2015	92415	8320	100735	10100	366	10466
2016	33845	1551	35396	8823	267	9090

Kaynak: Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verileri derlenerek araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Kars'ta kış turizminin merkezi olan Sarıkamış'ta son iki yılda hem yerli hem de yabancı ziyaretçi sayısında önemli bir düşüş yaşanmıştır. Özellikle 2012'den itibaren Sarıkamış'a gelen yabancı turist sayısındaki çarpıcı düşüş dikkat çekmektedir. Kars'ta özellikle son iki yılda hem yerli hem yabancı ziyaretçi sayısında önemli ölçüde düşüş kaydedilmesinin temelinde 7 Haziran 2015 genel seçimlerinden sonra patlak veren terör olayları, yol kesmeler, araç yakmalar ve beraberinde uygulamaya konulan ve özellikle Kağızman ve Sarıkamış'ın birçok bölgesini kapsayan Özel Güvenlik Bölgesi uygulamasıdır.

Eylül 2015'te Sarıkamış Kayak Merkezinde bulunan Telesiyej iniş istasyonu ve kafenin yakılması ve bütün bu olumsuzlukların ulusal basında sıkça yer almasından dolayı güvenlik endişesine kapılan insanlar bu bölgeyi ziyaret etmekten çekinmişlerdir (Hürriyet, 13.09.2015). Bölgede çok sayıda olmasa da meydana gelen terör olayları turizmi baltalamanın yanı sıra turizme bağımlı diğer sektörleri de vurmaktadır. Çünkü karayolu ulaşımındaki olası tehlikelerden dolayı Kars'a yerli ve yabancı turist gelememektedir. Bu durum turistlerin kentte yüksek talep yarattığı bal ve kaşar üreticilerini de derinden etkilemektedir: *"Turist gelmeyince tonlarca bal ve kaşar elimizde kaldı. Eski satışların 10'da biri bile yok. Tek dileğimiz terörün sona erip, barışın gelmesi. Kars derken başta hayvancılık ve hayvan ürünleri akla geliyor. Kars'ın başka bir geliri yok. Özellikle bizim bu sektör yabancıya, turiste bağımlı. Ancak şehre kimse gelmeyince iş de olmuyor"* (Milliyet, 18.09.2015). Zaten hâlihazırda reklam, satış, marka ve pazarlama noktalarında sıkıntılı bir süreç yaşayan bal, kaz ve kaşar gibi Kars'ın temel ürünlerinin satışı, turizm sektörüne vurulan darbeye daha da kötüye gitmiştir. Temel geçim kaynağı olan bu ürünleri, yerli ve yabancı turistlere satamayan esnaf, ekonomik durumu kötüleştiği için zorunlu olarak göç kararı almaktadır. Kars'taki göç sorunu son dönemlerde

ulusal medyanın da dikkatinden kaçmamaktadır: “8 ayı kış olan, yakacak fiyatlarının el yaktığı, doğalgaz ve elektriğe bir servet ödenen Kars'tan giden gidene, dumanı tüten bir fabrikası olan, işsizliğin had safhada olduğu Kars'tan bavulunu alan büyük şehirlerin yolunu tutuyor. Kars'tan büyük şehirlere göç devam ediyor. 2016 yılında 2 bin 874 kişi, yaklaşık 700 aile göç ederek büyük şehirlere yerleşti.”(Habertürk, 01.02.2017).

Kars'ta tarım ve hayvancılıkta yaratılan katma değer düşük olması, imalat sanayinin çeşitlilik gösterememesi, tarıma dayalı sanayi yapısının bulunmaması, sermaye birikiminin yetersizliğine bağlı olarak istihdam imkanlarının sınırlı olması ve hizmetler sektöründeki uzmanlaşma ve kalite sorunlarından dolayı insanların başta İstanbul ve Ankara olmak üzere batının pek çok iline göç etmesine yol açmaktadır (Boya & Kafalı, 2008, s. 69). Karsta sözü edilen sektörlerin geri kalmışlığı ilden göçü “sürekli” kıldığı için geriye kalan tek seçeneğin, ilin turizm potansiyelinin harekete geçirilmesi ve böylece göç dalgalarının durdurulabileceğini söylemek mümkündür.

Nitekim “İlin tarihi ve turistik potansiyellerinin de kullanılacağı kırsal turizme ve av turizmine yönelmesi tarımsal gelirin artırılmasını sağlarken hem tarihi ve doğal değerlerimiz daha iyi korunacak, hem de belli yerlerde görülen kırsal nüfusun göçlerle yaşanması da engellenmiş olacaktır” (Boya & Kafalı, 2008, s.140).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Turizm ve göç karşılıklı olarak birbirlerini etkileyen iki önemli sosyo-ekonomik alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki alanda meydana gelen olumlu ve olumsuz her türlü gelişme söz konusu alanlarda birbirinden farklı sonuçlara yol açabilmektedir. Şöyle ki; göç hareketleri turizmin yoğun olduğu yerleşim yerlerine doğru gerçekleşmekteyken bir süre sonra yoğun göçe maruz kalan turistik bölgelerde çeşitli sorunlar meydana gelmektedir. Turistik faaliyetlerin sona ermesiyle de tersine göç hareketleri ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde bir bölgede turizmin gelişmesi, beraberinde sosyo-ekonomik kalkınmayı getireceğinden dolayı göçe neden olan gerekçeler de kendiliğinden ortadan kalmış olmaktadır. Bu anlamda turizm, göçü durduracak önemli bir potansiyele sahiptir. Nitekim sanayinin gelişmediği bölgelerde yeterince istihdam yaratılmadığı için özellikle istihdam yaratıcı sektör olarak turizmin payı gün geçtikçe artmaktadır. Çünkü kırdan kıyı kentlerine doğru göç eden insanlar açısından turizm sektörü, önemli bir istihdam kapısı olmuştur. Bu nedenle son dönemlerde göç hareketlerinin varış noktalarına bakıldığında sanayinin hemen arkasından turizmin yoğun olduğu bölgeler göze çarpmaktadır. Göçün kaynağı konumundaki bölgeler ise sosyo-ekonomik geri kalmışlığın yaşandığı yerleşim yerleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kars, bu yönüyle üzerinde durulması gereken bir göç kaynağı konumundadır. Çünkü 2000 yılından bu yana Kars'tan Batı illerine yoğun göç hareketleri yaşanmakta hatta Kars bu alanda 2014 yılında binde 32.8'lik net göç hızıyla Türkiye'de nüfusa göre en fazla göç veren birinci il olmuştur. 2000'de 325 bin olan kent nüfusu 2016'da 289 bine kadar gerilemiştir. Sanayinin gelişmediği, ekonominin yoğun olarak tarım ve hayvancılığa dayandığı Kars'ta insanlar gün geçtikçe kentten umutlarını kesmekte ve çözümü Batıya göç etmekte bulmaktadırlar. Kentin kayıt dışı ekonomisinin vardığı boyutlar, vasıflı işgücü eksikliği, tarım ve hayvancılığa verilen teşviklerin reel üretim dışındaki alanlarda kullanılması, eğitim ve sağlık alanındaki yetersizlikler, nüfus bağımlılık oranının yüksek olması, yoksulluk ve işsizliğin gün geçtikçe artması, altyapı sorunlarının çözülmemesi, sosyal yaşam alanlarının eksikliği, kentin adeta sürgün yeri veya geçiş noktası olarak algılanması sebebiyle gelen yönetici ve memurların uzun süre burada kalmamaları Kars'ın ilk anda göze çarpan sorunlarıdır. Bu sorunlar Kars'ın itici faktörlerine kaynaklık ederken insanlar, çekici faktörlere sahip olan yani sanayi ve ticaretin geliştiği Batı illerine göç etmeyi tercih etmektedirler. Zira Kars'tan yapılan göçlerde ilk sırayı İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa ve Manisa gibi illerin alması şaşırtıcı olmamaktadır. Tam da bu noktada Kars'tan yapılan göçlerin durdurulması açısından turizm sektörünün önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü kentteki diğer sektörlerde yaşanan geriye gidişin yarattığı az gelişmişlik kısır döngüsü ancak turizm gibi önemi gün geçtikçe artan bir sektörle kırılabilir.

Nitekim bölgesel kalkınma açısından gelir dağılımında görülen eşitsizlik, göç sorunu, işsizlik, altyapı gibi temel sorunlara yönelik stratejiler geliştirmek ancak katma değeri yüksek olan turizm sektörüyle mümkün olabilmektedir (Çeken, 2016:121). Bu açıdan bakıldığında Kars'ın turizm potansiyeli, kentin itici faktörlerine karşılık çekici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihi dokusu ve kimliğiyle bu potansiyel harekete geçirildiğinde Kars, önemli bir turizm cazibe merkezi olacaktır. Bu potansiyelin kente ekonomik canlılık kazandırabilmesi ve böylece göçün durdurabilmesi için çeşitli öneriler geliştirmek mümkündür. Bunlar;

- ✓ En başta Kars için kapsamlı ve çeşitlendirilmiş bir turizm planı hazırlanmalı
- ✓ Planın uygulanmasında, sorun ve çözümlerin belirlenmesinde turizm sektöründe yer alan tüm paydaşlar yer almalıdır.
- ✓ Bu plan dâhilinde inanç, doğa, kültür, kış, kongre, tarih vb. alternatif turizm alanlarına yönelik stratejilerin geliştirilmesi gerekir. Zira deniz-kum-güneş şeklindeki turizm anlayışının yerini artık alternatif turizm

almaya başlamış ve bu açıdan Kars hayli zengin bir alternatif turizm potansiyeline sahiptir.

- ✓ Karsta tarihi alanlar, bina ve yapılar korumaya alınıp turizme kazandırılmalı
- ✓ Kümbet camii olarak bilinen 12 Havariler Kilisesi, Van Akdamar adasındaki gibi kilise olarak turizme açılmalı
- ✓ Hasan Harakani Türbesinin yer aldığı Evliya Camii, inanç turizmi kapsamında ele alınmalı ve On iki Havariler Kilisesi ile yan yana hoşgörü manzarası oluşturulmalıdır.
- ✓ Bu iki yapı ile birlikte Kars kalesinin ve birçok tarihi mekanın yer aldığı o bölge, çarpık yapılaşmadan arındırılarak etrafı çevrilmeli ve *açık hava müzesi* olarak turizme kazandırılmalıdır.
- ✓ Sarıkamış kayak merkezinin tanıtımı yapılarak tüm kış sporlarının yapılabileceği uluslararası standartlara kavuşturulmalıdır. Nitekim 2011 yılında Erzurum’da düzenlenen 25.Dünya Üniversiteler Kış Oyunları etkinliğinde Sarıkamış’taki Kayak tesislerinin kullanılmamış olması büyük bir eksikliklerdir.
- ✓ Sarıkamış harekâtının gerçekleştiği Allah-u Ekber dağları hüzün turizmi kapsamında ele alınarak Çanakkale-Gelibolu gibi tanıtılmalı, turizme kazandırılmalı ve kapsamlı anma törenleri düzenlenmelidir. Bu tarihi olayın sinema filmlerine konu yapılarak bölgeye *hüzün turizmi* kapsamında turist çekilmesi sağlanmalıdır. Ama ne yazık ki böylesine tarihi bir olayın gerçekleştiği mekan olan Sarıkamış yerine Erzincan’da sinema filminin* çekiliyor olması Sarıkamış’ın kış ve hüzün turizmi açısından büyük bir eksikliklerdir.
- ✓ Sarıkamış sarıçam ormanları yaban hayata zarar vermeden doğa turizmüne kazandırılmalıdır.
- ✓ Kışın doluluk oranı %100 olan Sarıkamış’taki otellerin diğer mevsimlerde boş kalmaması için burada çeşitli etkinliklerin yapılması gerekir. Aksi halde kışın otellerde çalışan personeller, diğer mevsimlerde işsiz kalacağı için zorunlu olarak turistik bölgelere göç

* Sarıkamış'ta donarak şehit olan 90 bin Türk askerinin hikâyesinin anlatıldığı, “Beyaz Hüzün” filminin çekimleri Erzincan’da yapılıyor. “*Beyaz Hüzün*” Filminin Çekimleri Erzincan’da Yapılıyor”, *Milliyet*, 09.02.2017, <http://www.milliyet.com.tr/beyaz-huzun-filminin-cekimleri-erzincan-erzincan-yerelhaber-1830630/>

edeceklerdir. Göçün durdurulması için mutlaka turistik etkinliklerle turizmin yılın tüm sezonlarına yayılması gerekmektedir.

Bu etkinlikler seminer, toplantı ve konferans gibi şirket etkinliklerinden kongre, ticari sergi, toplantı gibi dernek etkinliklerine, düğün, nişan, tatil gibi sosyal aktivitelere festival, konser ve sportif etkinliklere kadar bir dizi aktiviteyi kapsamalıdır. Çünkü bu aktiviteler büyüyen turizm sektörü açısından bir pazar oluşturmaktadır (Yıldız, 2012:200) Bütün bu aktiviteler turizm sayesinde kent ekonomisine canlılık kazandırırken göçe gerekçe olabilecek birçok ekonomik olumsuzluğu da bertaraf edebilecektir.

- ✓ Öte yandan turizmden daha fazla yararlanabilmek için turistik faaliyetlerin uzun süreli olması ve gelen turistlerin geceleme sayısının olabildiğinde uzun olması önem taşımaktadır. Bu kapsamda Çıldır Gölü ve Ani Ören Yeri gibi turistik destinasyonlara günübirlik turların düzenlenmesi yerine konukların oralarda daha fazla konaklamaları sağlanmalı ve böylece yöresel ürünlerin, hediyelik eşyaların satışı yoluyla yerel ekonomiye katkı sağlanmalı. Bunun için o bölgelerde hem turistlerin konaklamaları hem de günübirlik ihtiyaçların karşılanması için kaliteli hizmet verebilecek turizm işletmelerine ihtiyaç vardır.
- ✓ Çıldır Gölünde kış aylarında kış sporları ve Buz Festivali, yaz aylarında ise su sporları düzenlenebilir.
- ✓ Hali hazırda UNESCO Dünya Kültür Mirası listesine giren Ani Öre Yeri uluslararası tanıtım çalışmalarıyla tüm dünyaya tanıtılmalı, kazı ve restorasyon çalışmalarıyla saklı olan kısımları gün yüzüne çıkarılmalı ve korumaya alınmalıdır. Ayrıca turistlerin burayı daha fazla ziyaret etmeleri için çevresinde konaklama hizmeti sağlayacak sosyal tesis ve işletmelere ihtiyaç vardır.
- ✓ Ayrıca turizm destinasyonlarının tanınırlığı ve ulaşılabilirliği konusunda reklam filmi, kısa film, afiş, rehber, danışma bürosu, bilgilendirme panoları gibi çeşitli bilgilendirme araçları kullanılmalı ve ulaşım için düzenli turlar düzenlenmelidir.
- ✓ Kent merkezinde altmışlı yılların başlarında kullanılan fakat şimdilerde nostalji olan Faytonlar özellikle turistlere yönelik olarak tekrar hizmete sokulmalıdır.
- ✓ Kars'ın sinematografik özelliğini ve Baltık mimari tarzı yapılarını ön plana çıkaracak sinema filmleri ve TV dizileri çekilerek tanıtımın

sağlanması ve özellikle ara verilen Uluslararası Altın Kaz Film Festivalinin her yıl aralıksız düzenlenmesi gerekmektedir.

- ✓ 1920 ve 1960'larda Kars'tan göç eden Malakanların kültür turizmi kapsamında ele alınması ve bir zamanlar atalarının yaşadığı toprakları ziyaret etmeleri sağlanmalıdır. Bu amaçla Malakan mezarlıklarının korunması, Malakanlardan kalan evlerin restore edilerek turizme kazandırılması, konaklamaya uygun hale getirilmesi ve bu sayede yöre halkının da ekonomik bir kazanç elde etmesi sağlanabilir.
- ✓ Ayrıca Aşıklık ve Dengbejlik kültürü ile ilgili çalışmalar yapılarak bu kültürlerin kaybolmasının önüne geçilmeli ve kültür turizmi canlandırılmalıdır.
- ✓ Konaklama tesislerinde özellikle akşam saatlerinde turistlerin eğlenebilecekleri animasyon, yöresel oyunlar, atışmalar, müzik dinletileri, folklorik gösteriler gibi aktiviteler düzenlenerek turistlerin memnuniyetleri sağlanmalıdır. Zira eski bir turisti tekrar getirmenin maliyeti, yeni bir turist kazanmanın maliyetinden daha düşüktür.

Sonuç olarak turizm potansiyelinin harekete geçirilmesi için atılacak her adım, aynı zamanda göçe kaynaklık eden sorun alanlarının da ortadan kalkmasına hizmet etmiş olacaktır. Dolayısıyla Kars özelinde son dönemlerde ciddi boyutlara ulaşan göç hareketleri ancak turizme yapılacak yatırımlarla mümkün olabilecektir.

6. KAYNAKÇA

- Akdeniz Turistik Otelciler ve İşletmeciler Birliği. (2014). *Turizm istatistikleri*. AKTOB Antalya Ticaret ve Sanayi Odası. (2007). Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, Yıl:20, Sayı:230.
- Boya, O.L. & Kafalı, M.A. (2008). *Kars stratejik gelişme raporu*. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Yayını.
- Çeken, H. (2016). *Turizm ekonomisi*. (2.b). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çeken, H., Ateşoğlu, L. & Dalgın, T. (2008). Turizm talebine bağlı olarak uluslararası turizm hareketlerindeki gelişmeler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(26),71-85.
- Çeken, H. & Erdem, B. (2003). Turizm sektörünün istihdam yaratmadaki etkisi, *İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 5(1) <http://www.isguc.org/?p=article&id=23&cilt=5&sayi=1&yil=2003> (Erişim Tarihi:12.03.2017).
- Çelik, S. (2016). *Alternatif turizm, 4th International Symposium on Development of KOP Region, Bildiriler Kitabı* içinde (ss.8-27). Karaman: Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi.
- Değer, M.K. (2006). Turizme ve ihracata dayalı büyüme: 1980-2005 Türkiye deneyimi,

- Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(2), 67-86.
- Demir, Ö. & Acar, M. (2005). *Sosyal bilimler sözlüğü*, (6.b). Ankara: Adres Yayınları.
- Eilat, Y., & Einav, L. (2004). Determinants of international tourism: A three-dimension panel data analysis. *Applied Economics*, 36(12), 1315-1327.
- Fischer, A.M. (2007). Measuring income elasticity for Swiss money demand: what do the cantons say about financial innovation. *European Economic Review*, 51(7), 1641-1660.
- Güllülü, U., Karabulut, K. & Polat D. (2007). *Ağrı alt bölgesi'ndeki göç eğilimi ve sosyo-ekonomik nedenleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları No:962, İİBF Yayınları No:113.
- Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2017). Kars İli Turizm Verileri.
- Kearney, M. (1996). From the invisible feet: Anthropological studies of migration and development. (Ed. Robin Cohen). *Theories of migration*. England:Edward Elgar Publishing.
- Kuentzel, W. F. & Ramaswamy, V. M. (2005). Tourism and amenity migration: A longitudinal analysis. *Annals of Tourism Research*, 32(2), 419-438.
- Kurt, H. (2006). Göç eğilimleri ve olası etkileri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 148-178.
- Lee, E. S. (1996). A theory of migration. (Ed. Robin Cohen), In *Theories of migration*, (ss.14-24), England: Edward Elgar Publishing.
- Leitão, N.C. & Shahbaz, M. (2012). Migration and tourism demand. *Theoretical and Applied Economics*. XIX (567), 39-48.
- Marshall, G., (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Martin, P. & Zürcher, G. (2008). Managing migration: The global challenge. *Population Bulletin*, 63(1), 1-20.
- Mervar, A. & Payne, J., (2007). An analysis of foreign tourism demand for croatian destination: Long-run elasticity estimates. *Working Paper*, 1-20.
- Oktayer, N., Susam, N. & Çak, M. (2007). *Türkiye'de turizm ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayın No:69.
- Özkaya, Y. (2011). *Kars'ın somut olmayan kültürel mirası*. (Edit: Yılmaz Özkaya vd.), Kars: Kars Valiliği Kültür Yayınları Dizisi:3.
- Öztürk, M. (2007), Türkiye'de iç göçe katılanların kent yaşamına ve kentsel emek piyasalarına etkileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 52, 243-264.
- Özyakışır, D. (2013). *Göç, kuram ve bölgesel bir uygulama*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Phakdisoth, L., & Kim, D. (2007). The determinants of inbound tourism in Laos. *ASEAN Economic Bulletin*, 24 (2), 225-237.
- Serhat Kalkınma Ajansı, (2015). *Misafirlerin gözünden TRA2 turizmi*, Kars: SERKA Yayınları.
- Tutar, F., Alpaslan, C., Tutar, E. & Erkan, Ç. (2013). Turizm sektörünün istihdam üzerine etkileri, *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 2(4), 14-27.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2016). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, Nüfus İstatistikleri ve Projeksiyonlar.
- Türk Dil Kurumu (2017), Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58e50a2fbb7ae8.56074330 , (Erişim Tarihi: 15.03.2017).

- Türkoğlu, K. (2011). *Turizm sektöründe istihdam imkanlarının göç üzerindeki etkileri: Fethiye örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Uçar, M., Uçar, H., Kurnaz, A. & Kurnaz, A. H. (2012). Kırsal turizmin sosyo-ekonomik yapıya etkisi ve Fethiye örneği, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (22), 75-82.
- Uçar, M., Çeken, H. & Ökten, Ş. (2017). *Kırsal turizm ve kırsal kalkınma (Fethiye Örneği)*, (2. b), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Uğuz, S. Ç. (2012). Göç ve turizm: Türkiye-Almanya örneği, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(19), 1-30.
- Vargas-Lundiu, R., Lanly, G., Villarreal, M. & Osorio, M. (2008). *International migration, remittances and rural development*, International Fund for Agricultural Development (IFAD) Italy Publication.
- Vogt, M., (2008). Determinants of the demand for US exports and imports tourism. *Applied Economics*, 40 (6), 667-672.
- Wood , W.B. (1994). Forced migration: Local conflicts and international dilemmas. *Annals of the Association of American Geographers*, 84(4), 607-634.
- World Tourism Organization. (2017). Why tourism?, <http://www2.unwto.org/content/why-tourism> (Erişim Tarihi:10.03.2017).
- Yıldız, S. & Baştürk. F. (2013). Kars ili marka varlıklarının tüketici temelli değer ölçümü araştırması. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 22(4), 75-90.
- Yıldız, S. (2012). Book review-Introduction to hospitality management. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(20), 195-202.
-“PKK kış turizminin kalbi Sarıkamış’ta telesiyej ve kafeyi ateşe verdi”, *Hürriyet*, 13.09.2015 <http://www.hurriyet.com.tr/pkk-kis-turizminin-kalbi-sarikamista-telesiyej-ve-kafeyi-atese-verdi-30063878> (Erişim Tarihi: 05.03.2017).
- “Kars’ta bal ve kaşarı terör vurdu”, *Milliyet*, 18.09.2015 <http://www.milliyet.com.tr/kars-ta-bal-ve-kasari-teror-vurdu/ekonomi/detay/2119466/default.htm> (Erişim Tarihi: 05.03.2017).
- “Kars’ta 2 bin 874 kişi göç etti”, *Habertürk*, 01.02.2017 (Erişim Tarihi: 05.03.2017) <http://www.haberturk.com/yerel-haberler/haber/51089362-karsta-2-bin-874-kisi-goc-etti> (Erişim Tarihi: 05.03.2017).
- “Turizm bitti, Manavgat’tan göç başladı”, 4 Mayıs 2016 <https://manavgathaber.com/index.php/2016/05/04/turizm-bitti-manavgattan-goc-basladi/> (Erişim Tarihi:12.03.2017).
- “Beyaz Hüzün” filminin çekimleri Erzincan’da yapılıyor”, *Milliyet*, 09.02.2017, <http://www.milliyet.com.tr/beyaz-huzun-filminin-cekimleri-erzincan-erzincan-yerelhaber-1830630/> (Erişim Tarihi:12.03.2017).